

Z HISTORIE FARMACIE

K historii a vývoji některých změn v lékárenství – bezpečnost práce v lékárnách

On the history and development of some changes in pharmacy practice – work safety in pharmacies

Jozef Kolář • Tünde Ambrus

Došlo 31. října 2023 / Přijato 19. listopadu 2023

Souhrn

Práce se věnuje vybraným aspektům bezpečnosti práce v lékárnách. Na případu, který se odehrál ve druhé polovině 19. století v Reebově lékárně „U Čápa“ ve Štrasburku, demonstruje rizika, jimž mohly být osoby pracující v lékárnách vystaveny. Případy a situace podobného charakteru se staly impulzem k odborným diskusím a důkladnějšímu zajišťování bezpečnosti práce a ochrany majetku v lékárnách v následujícím období.

Klíčová slova: lékárna • bezpečnost práce • loupežné přepadení • stavební vývoj • ochranné prvky

Summary

The paper focuses on selected aspects of occupational safety in pharmacies. Using a case in the second half of the 19th century in Reeb's pharmacy, "At the Stork" in Strasbourg, demonstrates the risks to which people working in pharmacies could be exposed. Cases and situations of a similar nature have become the impetus for professional discussions and more thorough workplace safety and property protection in pharmacies in the following period.

Key words: pharmacy • occupational safety • robbery • building development • protective features

Úvod

Lékárny patří v mnoha zemích k nejdostupnějším a nejčastěji navštěvovaným zdravotnickým zařízením. Práce lékárníků je fyzicky a psychicky náročná a zodpovědná. Navíc při jejím výkonu lékárníci čelí různým potenciál-

ním rizikům ohrožujícím jejich zdraví, někdy také život. K nim se řadí obecně hygiena práce (pracovní prostředí a pracovní podmínky), vystavení fyzickému násilí na pracovišti, viktimizace a další.

Reakce na některá z možných ohrožení bezpečnosti lékárníků měly charakter neregulovaného, spontánního řešení, jiné byly výsledkem systémovějšího, regulovaného přístupu. Připomeňme v této souvislosti například neregulovaný proces v rámci tzv. II. provozně-technické vývojové etapy, její varianty 2 a vznik tzv. krytých recepturně-expedičních tár, které měly částečně zajišťovat větší klid na práci a hygieničtější prostředí pro lékárníka. Od skleněných přepážek zamýšlených jako hygienická ochrana lékárníka se začalo později pouštět, protože nesplňovaly plánované poslání (často obhajovaný ochranný hygienický význam zaskleněného expedičního okna nebyl doložen), aby byly „znovuobjeveny“ a v lékárnách instalovány jako ochranné bariéry z plexiskla/akrylátového skla v období pandemie covid-19 (březen 2020), a to již regulovaně (např. lékárny sítí BENU, Dr. Max, Magistra, Pilulka, aj.) i spontánně. Ochranné přepážky v lékárnách zůstaly i po skončení nouzového stavu.

Světová zdravotnická organizace uvádí, že zdravotničtí pracovníci jsou na celém světě vystaveni vysokému riziku násilí. Fyzickému násilí je někdy během své kariéry vystaveno 8–38 % zdravotnických pracovníků¹⁾. V publikacích věnovaných problematice násilí na zdravotnických pracovnících na pracovišti se část z nich zaměřuje na lékárníky, např.^{2–7)}. Z konsenzuálně přijímané definice násilí na pracovišti, která tento akt charakterizuje jako „incidents, při nichž jsou zaměstnanci zneužívání, ohrožování nebo napadání za okolností souvisejících s jejich prací, včetně dojíždění do práce a z práce, které zahrnují explicitní nebo implicitní ohrožení jejich bezpečnosti, pohody nebo zdraví“, např.^{8, 9)}, je zřejmé, že se vyskytuje rovněž v lékárnách. Na lékárny jsou také aplikovatelné čtyři⁶⁾ ze šesti položek^{10, 11)}, které identifikují faktory povolání, které zvyšují riziko násilné kriminality namířené na zaměstnance. Jedná se o práci s látkovými pracovními nástroji, manipulaci s penězi, častý kontakt s veřejností, práci v prostředí, které je pocítováno

J. Kolář • PharmDr. Tünde Ambrus, Ph.D. (✉)
Farmaceutická fakulta, Masarykova univerzita
Ústav aplikované farmacie
Palackého třída 1946/1, 612 00 Brno
e-mail: ambrust@pharm.muni.cz

jako nebezpečné, mobilní existenci (cestování mezi místy) a přepravu zboží nebo osob. Lékárny mají zásoby léčiv s potenciálem zneužití. V jejich prostorách se často nachází určitá hotovost, což zvyšuje riziko krádeže. Základem jejich práce je častý kontakt s veřejností.

S bezpečností práce lékárníka souvisí i zavádění okének pro výdej léčivých přípravků při noční službě po loupežné vraždě lékárníka v roce 1883 ve Štrasburku. Tato změna již má charakter řízeného organizačně technického zásahu do výdejní činnosti. Zmíněná smutná událost se stala motivem cíleného zvyšování bezpečnosti lékárníků. Cílem příspěvku je přiblížit tento případ viktimizace.

V noci z 22. na 23. října 1883 byla spáchaná vražda v lékárně Émila Reeba „U Čápa“ ve Štrasburku. Referoval o ní bezprostředně francouzský a německý odborný tisk: *Journal de pharmacie d'Alsace-Lorraine* (Časopis farmaceutických společností v Alsasku-Lotrinsku), např.¹²⁾, *Pharmaceutische Zeitung* (Časopis Ústředního orgánu hájícího obchodní a vědecké zájmy farmacie a souvisejících profesních a obchodních/podnikatelských odvětví), např.¹³⁾, *Pharmaceutisches Wochenblatt aus Württemberg* (Farmaceutický týdeník z Württemberska, určený pro lékárníky, lékaře, chemiky a drogisty), např.¹⁴⁾, a další periodika, např.¹⁵⁾. A samozřejmě politické noviny, například *Straßburger Post* – německy psané, vycházející dvakrát denně a považované za nejuznávanější politický list v Říši. Naposledy jmenovaný titul v prvním vydání čísla ze dne 30. října 1883 o ní publikuje první rozsáhlou informaci v rámci zpráv z města Štrasburku¹⁶⁾. Obdobný prostor jí dává také následující den ve stejné rubrice opět v prvním vydání¹⁷⁾, společně s příspěvkem Dr. Hössela, který se zabýval společenskými důvody a souvislostmi popisovaného zločinu. První místo mezi příčinami nárůstu zločinnosti spatřuje „v neomezené svobodě pohybu, která přivedla k životu tak velké tuláctví a potulování podvodníků všeho druhu“¹⁸⁾. Líčení případu rovněž zprostředkoval lokální a regionální tisk, např. *Elsass-Lothringischen Zeitung* aj. Základní poznatky o této politováníhodné události a souvislosti jsou shrnuty ve sdělení¹⁹⁾.

Štrasburk je nejznámějším městem a hlavním centrem francouzského regionu Alsaska-Lotrinska, v němž historicky docházelo k bezproblémovému soužití i konfrontacím mezi německou a francouzskou částí obyvatel, včetně lékárníků se všemi klady i peripetiemi.

Pozn.: Je potřebné dodat, že Štrasburk kapituloval v listopadu 1870 po těžkém ostřelování a následném obléhání města vojsky německého císaře Viléma II. Jen v alsaském hlavním městě stála prusko-francouzská válka život nejméně 1500 civilistů a zničila mimo jiné dominikánský kostel a klášter s městským archivem, který se v něm nacházel. Nejen štrasburská intelektuální elita vnímala anexi Alsaska-Lotrinska k Německé říši velmi negativně.

Symbolem Alsaska je čáp, symbolizující nový život a všeobecné štěstí. Toto znamení se stalo také znakem a pojmenováním Reebovy lékárny „U Čápa“. Ve Štrasburku v závislosti na národnostní příslušnosti

a v dobovém tisku se proto setkáváme střídavě s jejím francouzským nebo německým názvem (Pharmacie de la Cigogne, Apotheke zum Storchen).

Stručně ke zločinu

Kolem čtvrt na jednu (jiné zdroje uvádějí o půl druhé) v noci se ozval zvonek. Lékárnický asistent (pomocný lékárník) Francois Lienhardt, který v domě bydlel, otevřel okno ve své ložnici a zavolal dolů: „Kdo je to?“, „Já“, odpověděl hlas. „Mám recept“. Lienhardt zavřel okno a sestoupil po schodech do lékárny. Krátce po otevření venkovních dveří uslyšela jeho žena tlumený zvuk, který se rozlehl celým domem. Polekaně vyskočila a zavolala majitele lékárny, pana Reeba. Ve stejnou chvíli se rozezněl i elektrický zvonek, kterým byla vybavena pokladna lékárny. Lékárník Reeb seběhl dolů, vzápětí narazil na Lienhardtovo tělo ve druhé místnosti za oficínou. Vběhl do oficíny a zjistil, že pokladna byla vykradena.

Lienhardt měl rozbitou hlavu, bodnou ránu v hrudi, bodnou ránu ve stehně a podřezaná obě zápěstí. Další naturalisticky podané charakteristiky devastujícího zranění vynecháváme. Těžce zraněný lékárník prý pronesl slova: „Copak nikdo nepřichází?“ a zemřel. Na zásuvce, kde stála pokladna, nebyly žádné stopy krve, zatímco na stojátkách v oficíně a na stěnách jich bylo mnoho. Vražda musela být spáchána těžkým velkým řeznickým nožem. Celý incident, rvačka a vražda v lékárně, trvaly sotva 5 minut¹³⁾. Státní zastupitelství vyslalo odměnu 1000 marek pro toho, kdo podá zprávu vedoucí k odhalení vrahů lékárníkovy asistenta²⁰⁾.

Den před nocí, kdy došlo k vraždě, vstoupila do domu lékárny „U Čápa“ neznámá osoba, která navštěvovala obyvatele v jednotlivých patrech a žebrała. Existovala domněnka, že tato osoba byla jedním z vrahů, kteří vešli do domu, aby se seznámili s jeho interiérem a mohli provést plánovaný zločin. Paní Lienhardtová cizince viděla jen několik okamžiků, protože před ním okamžitě zavřela dveře svého bytu, ale služebná Fritschová s ním mluvila a dala mu almužnu. Obě ženy si myslely, že na fotografii žebračka poznaly jednoho z podezřelých, Antona Kammerera²¹⁾. Muže podezřelého z vraždy lékárníka Lienhardta poznala také kartářka z ulice „Kde liška káže kachnám“²²⁾. Pachatelé zločinu byli Anton Kammerer a Hermann Stellmacher. A to nejen tohoto, ale i dalších, kterých se dopustili ve Stuttgartu, Vídni a rovněž v lékárně ve Štrasburku.

Majitel, lékárník Reeb, bydlel v prvním patře, zatímco jeho asistent Lienhardt, který v lékárně pracoval, bydlel s rodinou ve třetím patře¹³⁾.

Motiv přepadení lékárny a vraždy, a patrně řady podobných incidentů, byl především politický. Tyto zločiny sloužily jako způsob získání finančních prostředků k financování anarchistické činnosti.

V pokladně lékárny bylo jen malé množství peněz, tomu u lékárníků, kteří byli závislí hlavně na maloobchodním prodeji, těžko mohlo být jinak¹³⁾. Později bylo upřesněno, že v zásuvce na peníze bylo asi 15 až 16 marek²⁰⁾.

Lékárna „U Čápa“

První zmínky o lékárnách ve Štrasburku pocházejí z roku 1268. Jednalo se o lékárnu „U Zlatého jelena“ (Au cerf d'or). V roce 1317 zde byla založena lékárna na ulici Kesselgasse, která je možná totožná s tou, o níž se v roce 1314 píše, že nese znak čápa (Aux cigognes)^{23, 24}. Lékárník Émile (Emile) Reeb po vypuknutí prusko-francouzské války v roce 1870 pracoval ve Štrasburku v lékárně svého strýce Augusta Reeba („U Čápa“). V roce 1873 ji po něm převzal a působil v ní až do roku 1895^{25–27}. Lékárnu „U Čápa“ můžeme najít ve Štrasburku na ulici Grand Rue 1. Podle lokalizace se může jednat o onu lékárnu, otázkou zůstává historická kontinuita s původní Reebovou lékárnou.

Ve Štrasburku byla jednou z nejstarších lékáren v Evropě – pharmacie du Cerf („U Jelena“). Takto pojmenovaná byla až v polovině 17. století (svoji činnost ukončila v roce 2000). Zahájila štrasburskou tradici označovat lékárny po zvířatech (jednorozec, labuť, havran, lev, medvěd, čáp, sýkora, orel)²⁸.

Francois Lienhardt

O lékárnickém asistentovi Lienhardtovi bylo v souvislosti s nešťastnou událostí zveřejněno relativně málo informací. Jednalo se o známého a všeobecně váženého člověka¹³. V lékárně „U Čápa“ pracoval pod různými majiteli 22 let²⁹. Bylo mu 50 let a zanechal po sobě dvě děti ve věku 10 a 5 let. Zjistilo se, že byl v průběhu 20 let již několikrát vystaven podobnému ohrožení, v důsledku čehož byl vybaven revolverem. Tentokrát si ho zřejmě nevzal s sebou nebo ho nepoužil¹³. Lienhardt byl synem chudého pošťáka v Niederbronnu. Prostředky na studium si opatřil vlastní šetrností a později podporoval své nemajetné rodiče a sourozence. Jeho rodina tedy přirozeně zůstala v bídě, což vzhledem k velké popularitě, jíž se Lienhardt těšil ve Štrasburku, a tragickému osudu, který ho potkal, přimělo tamní odborný tisk a politické noviny k organizování peněžních sbírek pro pozůstalé (manželku a dvě nezletilé děti)²⁰ – viz dále.

Émile (Emile) Reeb

Narodil se 10. dubna 1843 v Saverne, městečku na úpatí horského pásma Vogézy, nedaleko Phalsbourgu. Jeho otec byl obchodník, zatímco jeho dědeček, dva prastrýcové a tři strýcové byli lékárníky, další dva z jeho strýců byli vojenskými lékaři. V roce 1861 složil maturitní zkoušku a téhož roku nastoupil do lékárny Charlese Reeba, významného lékárníka ve Phalsbourgu. Po absolvování předpisy stanovené doby praxe v Alsasku, Benfeldu, Sélestatu a Ženevě, kde si zdokonalil své botanické znalosti, se vrátil do Alsaska, aby studoval na štrasburské farmaceutické škole, kde se 10. srpna 1868 stal lékárníkem. V roce 1871 koupil skromnou lékárnu „U Železného muže“ (Homme de Fer) ve Štrasburku, kterou vlastnil od 14. května

1871 do 1. října 1873. Poté převzal lékárnu „U Čápa“ (viz výše). Díky své pílí a tvrdé práci dokázal svému podniku zajistit pověst, která se rozšířila široko daleko. É. Reeb se stal nejmladším členem „profesorského“ sboru na École Libre (Svobodná farmaceutická škola), kde vyučoval organickou chemii. Byl členem zkušební komise, v roce 1879 se stal předsedou Štrasburského sdružení lékárníků a v roce 1882 předsedou Lékárnické společnosti Dolního Alsaska. Byl autorem 48 publikací. Zemřel ve Štrasburku 19. listopadu 1928^{25–27, 30, 31}.

Fiktivní recept

Recept, který vrazi zanechali v lékárně, byl napsán tužkou. V úvodu je uvedeno označení „ft“ (fiat) místo „Rp.“ (Recipe), které lékaři obvykle používají, a předepisuje výdej 100 g chloralhydrátu. Je podepsán Dr. Schulze. Písmeno „e“ na konci jména bylo zřejmě přidáno později speciální tužkou. Požadavek na 100 g chloralhydrátu je nesmyslný, protože žádný lékárník by takové množství tohoto léčiva nevydal. Zda byl jinak ortograficky správný recept záměrně opatřen takovými „chybami“, bylo otázkou dalšího šetření²⁰. Následně byla zveřejněna osobní zkušenost jednoho z lékárníků: „Za více než 4 roky své práce zde (Štrasburk, Alsasko), pokud si vzpomínám, jsem se nikdy nesetkal s receptem, který by v oslovení (Invocatio) používal slovo „Fit“. V tomto místě, a pokud vím, platí to pro celé francouzsky mluvící Švýcarsko, mají lékaři vzdělání v Německu (a není jich málo) ve zvyku psát R. nebo Rec., případně Rp. (tj. jako v Německu), francouzští lékaři píší P. = Prenez (vezměte, pozn. autorů), případně takové oslovení zcela vynechávají³²). Ob jedno číslo citovaného deníku byla také objasněna zkratka „Fit“ v oslovení receptu. Čtenář C. F. z Curychu upozorňuje, že na předmětném receptu, jehož přesnou litografickou kopii má k dispozici, není vůbec uvedeno „Fit“, ale „Tit“, takže ve zveřejněné informaci došlo k tiskové chybě. Ačkoliv se zde zkratka/slovo „Tit“ nikdy nepoužívá jako oslovení v předpisu, běžně se používá v celém německy mluvícím Švýcarsku v písemných pozdravech, v podáních úřadům místo jakýchkoli titulů, v oběžnících místo německého „P. P.“ atd. a jeho použití je tak výlučně omezeno na Švýcarsko. Již jen z toho lze s jistotou usuzovat, že pisatel receptu musel ve Švýcarsku dlouho žít. Pro to hovoří i poměrně přesné napodobení podpisu tamního lékaře Dr. Schulzeho³³.

Nejednalo se o ojedinělý případ jak kromě finančních prostředků získat „jedy a esence“ k omráčení budoucích obětí. Výše uvedený přispěvatel připomíná skutečnost, že asi 14 dní před vraždou bylo v sedmi nebo osmi štrasburských lékárnách dvěma různými osobami odebráno 100 gramů chloroformu na základě podvodně napodobeného receptu velmi známého místního lékaře, většinou v noci. Také pokus o omámení drožkáře ve Štrasburku chloroformem naznačuje souvislost mezi těmito incidenty³³.

Příspěvky na podporu vdovy Lienhardtové a pozůstalých sirotek

Bezprostředně po vraždě se zvedla vlna projevů solidarity, která pokračovala přibližně do konce roku 1883.

Redakce časopisu Pharmaceutische Zeitung iniciovala sbírku 31. října 1883 s tím, že redakce ráda přijme příspěvky a sama jako první dar vložila 10 marek²⁰. Dalšího zprostředkování se ujal lékárník Georg Muncke²⁹. Původně měly být dary zasilány do 25. listopadu^{34, 35}. 28. listopadu redakce sbírku uzavírá. „... děkujeme laskavým dárcům a prosíme, aby, pokud by tu a tam ještě nějaká almužna zbyla, byla adresována přímo panu lékárníkovi G. Munckemu ve Štrasburku nebo tamnímu policejnímu ředitelství³⁶. Příspěvky přicházely i nadále a redakce 5. prosince opakovaně prohlašuje sbírku za ukončenou³⁷. Stejně tak činí lékárník Muncke^{38, 39} a 9. ledna 1884 sděluje, že celkový výtěžek činí 40 000 marek³⁹.

Časopis Pharmaceutisches Wochenblatt aus Württemberg uvádí 8. listopadu 1883 analogicky, že příspěvky na podporu vdovy po zesnulém lékárníkovi Lienhardtovi ve Štrasburku budou s radostí přijaty jeho redakcí⁴⁰. Podobně jako v případě redakce výše jmenovaného časopisu také informuje o tom, že sbírku ponechává otevřenou do konce roku, a dává tak příležitost k další účasti⁴¹. Dne 17. ledna 1884 představuje výtěžek sbírky – na konci roku 1883 redakce obdržela na základě výzvy k příspěvkům pro vdovu po lékárníku Lienhardtovi ve Štrasburku částku 248 marek, které poslala tamnímu lékárníkovi Munckemu⁴².

Sbírku pro pozůstalé po zavražděném asistentu lékárníka Lienhardtovi zorganizovala od 30. října 1883 též redakce periodika Straßburger Post⁴³.

Zde je namístě dodat, že Émile Reeb, lékárník, v jehož lékárně došlo k vraždě asistenta Lienhardta, zaplatil veškeré náklady na jeho pohřeb, vyplatil jeho vdově celoroční plat a poslal jí dar 12 000 marek v hotovosti⁴⁴.

Solidarita překonala i národnostní různice. Objevily se názory, že by němečtí lékárníci neměli zůstat pozadu, pokud jde o ochranu vdovy a sirotek po alsaském kolegovi, který byl zavražděn. Apeluje se na všechny kolegy, „aby poměrně štedrými dary dali najevo, že si váží ubohého alsaského kolegy, který k nim patřil, a také, aby tímto způsobem ukázali, že jim není lhostejný smutný osud rodiny, která byla tak těžce postižena. Tato iniciativa vedoucí ke znamenitému výsledku sbírky mezi lékárníky starého Německa by mohla působit velmi smířlivě na domácí kolegy, kteří jsou nám přistěhovalcům přes společné zájmy bohužel stále velmi cizí²⁰. Navzdory šlechetnosti a soucitu majitele lékární i místních kolegů, kteří dělají pro zmírnění nouze mnoho, by mohly finanční příspěvky ulehčit situaci těžce postižených obětí.

Bezpečnost lékárníků

Vedle značné empatie lze zaznamenat stále častější zmínky o bezpečnosti lékárníků především na noč-

ních službách a otázky jak nejlépe a jakými prostředky zabránit opakování přepadení lékární. Zdá se, že se loupežné přepadení lékární „U Čápa“ ve Štrasburku stalo symbolickým počátkem aktivit majitelů lékáren, které postupně vytěsňovaly (nejednalo se totiž vůbec o ojedinělou událost) dosavadní bezstarostnost majitelů lékáren, kdy bez dalších ochranných prvků umožňovali veřejnosti vstup do lékární v nočních hodinách. Byl důrazně podpořen návrh „na instalaci prodejních pultů v lékárnách; které již byly v mnoha obchodech zavedeny³². Nabízelo se do dveří domu nebo lékární namontovat malé přepážky, přes které by se léčiva vydávala. Současně se bral ohled na to, že by člověk s receptem neměl čekat venku, byť krátkou dobu, než se připraví léčivý přípravek, zejména v nepříznivém počasí. S ohledem na výše popsanou vraždu nelze lékárníkovi tuto opatrnost vyčítat⁴⁵. Někteří lékárníci hodlali instalovat do dveří okénka, což by bylo velmi žádoucí, kdyby se tak stalo obecně ve velkých městech³³. Navrhovala se modifikace – přijímat přání nebo recepty malým okénkem ve dveřích: „Možná se však lékárník nejprve podívá ven, aby se ujistil, kdo mu prokazuje tu čest, a dveře otevře jen nepodezřelým osobám; pokud je mu noční návštěvník neznámý, nebo pokud se mu dokonce zdá pochybný, udělá asi nejlépe, když přijme přání nebo recepty malými dveřmi a nechá dotyčného počkat u svých dveří, i když to v kruté zimě nepatří k nejpříjemnějším věcem⁴⁶. Dochází ke spontánnímu vzniku předstupně později zavedených „pohotovostních výdejních okének“. Mnozí lékárníci se začali zamýšlet nad tím jak nejlépe a jakými prostředky zabránit opakování tohoto smutného případu⁴⁷. V jedné lékárně v Lipsku měl lékárník, který měl noční službu, u sebe vždy láhev s koncentrovanou kyselinou sírovou nebo dusičnou, což bylo jistě velmi praktické³⁷.

Závěr

Výše popsaný případ z minulosti poukazuje na některá rizika spojená s provozem lékáren a prací jejich odborného personálu, která vyplývají ze skutečnosti, že lékární (resp. jejich vybrané prostory) jsou veřejně dostupné, pracují s určitým množstvím finanční hotovosti a se sortimentem, který může být zajímavý a lákavý z pohledu pachatelů trestných činů. Impulzy podobného charakteru vyvolaly diskuse v odborných kruzích a přiměly majitele a provozovatele lékáren k aplikaci různých prvků a opatření ke zvýšení bezpečnosti práce. Na straně jedné lékární jako zdravotnické zařízení poskytující péči v první linii by měla být pro pacienty/klienty dostupná bez zbytečných překážek, na straně druhé je zcela na místě uvažovat o zajištění bezpečnosti jejich pracovníků a k ochraně materiálně-technického vybavení a skladových zásob. V průběhu historického vývoje lékárenství se můžeme setkat s různými zásahy, které se snažily spontánně a na lokální úrovni, či řízeně a více centralizovaně, chránit majetek lékárníků a provozovatelů a zajistit pracovníkům relativně bezpečné

pracovní prostředí, aniž by došlo k narušení principů základního poslání lékáren.

Práce byla podpořena grantem Masarykovy univerzity (MUNI/A/1189/2022).

Střet zájmů: žádný.

Literatura

- Preventing violence against health workers. <https://www.who.int/activities/preventing-violence-against-health-workers> (5. 10. 2023).
- Bhagavathula A. S., Obamiro K., Hussain Z., Tesfaye W.** Workplace violence against pharmacists: A systematic review and meta-analysis. *J. Am. Pharm. Assoc.* 2023; 63(1), 23–31.
- Irwin A., Laing Ch., Mearns K.** The impact of patient aggression on community pharmacists: a critical incident study. *Int. J. Pharm. Pract.* 2013; 21(1), 20–27.
- Khalid G. M., Idris U. I., Jatau A. I., Wada Y. H., Adamu Y., Ungogo M. A.** Assessment of occupational violence towards pharmacists at practice settings in Nigeria. *Pharm. Pract. (Granada)* 2020; 18(4), 2080.
- Peterson G. M., Tan S. I., Jackson S. L., Nauton M.** Violence in community pharmacy in Australia: incidence and implications. *Int. J. Clin. Pharm.* 2011; 33(2), 264–272.
- Smith F., Weidner D.** Threatening and violent incidents in community pharmacies: (1) An investigation of the frequency of serious and minor incidents. *Int. J. Pharm. Pract.* 1996; 4(3), 136–144.
- Smith F., Weidner D.** Threatening and violent incidents in community pharmacies: (2) Implications for pharmacists and community pharmacy services. *Ibid.* 1996; 4(3), 145–152.
- Richards J.** Management of workplace violence victims. Geneva 2003.
- Wiskow Ch.** Guidelines on Workplace Violence in the Health Sector. Geneva 2003.
- Collins J. J., Cox B. G., Langan P. A.** Job activities and personal crime victimization: implications of theory. *Soc. Sci. Res.* 1987; 16(4), 345–360.
- Lynch J. P.** Routine activity and victimisation at work. *J. Quant. Criminol.* 1987; 3(4), 283–300.
- L'assassinat du 23 octobre 1883. *J. Pharm. Alsace-Lorraine, Strasbourg* 1883; 10, 266–268.
- Tagesgeschichte: Strassburg i. E. *Pharm. Ztg.* 1883; 28(86), 690.
- Tagesgeschichte: Aus Strassburg wird berichtet. *Pharm. Wochenbl. Württemberg* 1883; 23(44), 173.
- Meurtre dans la pharmacie. In: Bachoffner P. Glanes dans la presse pharmaceutique allemande entre 1870 et 1918: Helmut Becker, Provisorisches. Ausgewählte Kapitel aus der Pharmazie-geschichte 1870-1918. *Rev. His. Pharm.* 1985; 73(266), 270–273.
- Straßburger Stadtnachrichten. *Straßburger Post* 1883; 2(301).
- Straßburger Stadtnachrichten. *Ibid.* 1883; 2(302).
- Hössel.** Zu den Straßburger Morden. *Ibid.* 1883; 2(302).
- Kolář J.** Vražda v lékárně spáchaná 23. října 1883. *Čas. Lék. čes.* 2024; (v tisku).
- Tagesgeschichte: Strassburg i. E. *Pharm. Ztg.* 1883; 28(87), 698.
- Tagesgeschichte. *Strassburg. Pharm. Wochenbl. Württemberg* 1884; 24(30), 117.
- Straßburger Stadtnachrichten. *Straßburger Post* 1883; 2(305).
- Boeglin R.** L'évolution historique de la pharmacie en Alsace, Strasbourg. In: *Rev. His. Pharm.* 1939; 27(108), 197–198.
- Dirheimer G., Bachoffner P.** La création de l'École de pharmacie de Strasbourg en 1803. In: *Ibid.* 2003; 91(339), 439–452.
- Labrude P. Ch.** Il y a cent cinquante ans: l'École libre (ou autonome) de pharmacie de Strasbourg (1871–1872). 2020. hal-02865888
- Labrude P.** Reeb Émile. <https://www.alsace-histoire.org/netdba/reeb-emile/> (5. 7. 2023)
- Emile Reeb (1843-1928). <https://www.image-est.fr/fiche-documentaire-emile-reeb-1843-1928-610-6664-2-0.html> (5. 7. 2023)
- 10 Place de la Cathédrale (Strasbourg). 11 rue Mercière Pharmacie du Cerf. [https://www.archi-wiki.org/Adresse:10_Place_de_la_Cathedrale_\(Strasbourg\)](https://www.archi-wiki.org/Adresse:10_Place_de_la_Cathedrale_(Strasbourg)) (5. 7. 2023)
- Muncke G.** Bitte um Hilfe. *Pharm. Ztg.* 1883; 28(88), 707.
- Strohl S-A.** Les dix premières années de l'École supérieure de Pharmacie de Nancy (1872-1882): généalogie de G. E. Strohl, pharmacien militaire, agrégé. *Sciences pharmaceutiques.* 2001. hal-01732434
- Reber B.** Galerie hervorragender Therapeutiker und Pharmakognosten. *Der Gegenwart.* Genève 1897, 389–390. <https://iif.welcomecollection.org/pdf/b21902872> (5. 7. 2023)
- F. P.** Zur Strassburger Mordaffaire. *Pharm. Ztg.* 1883; 28(92), 739.
- C. F.** Nochmals die Strassburger Affaire. *Ibid.* 1883; 28(94), 757.
- Exp.** Für die Wittwe Lienhardt. *Ibid.* 1883; 28(91), 730.
- Exp.** Für die Wittwe Lienhardt. *Ibid.* 1883; 28(93), 747.
- Exp.** Für die Wittwe Lienhardt. *Ibid.* 1883; 28(95), 762.
- Exp.** Für die Wittwe Lienhardt. *Ibid.* 1883; 28(97), 779.
- Tagesgeschichte: Für die Wittwe Lienhardt. *Ibid.* 29, 1884; 29(1), 4.
- Für die Wittwe Lienhardt. *Ibid.* 1884; 29(3), 16.
- Red. Beiträge zur Unterstützung der Wittwe des verstorbenen Apothekers Lienhard in Strassburg nimmt gerne entgegen. *Pharm. Wochenbl. Württemberg* 1883; 23(45), 179.
- Red.** An weiteren Beiträgen für die Wittwe Lienhard. sind eingegangen. *Ibid.* 1883; 23(49), 195.
- Red.** *Ibid.* 1884; 24(3), 11.
- Für die Hinterbliebenen. *Straßburger Post* 1883; 2(301).
- Tagesgeschichte: *Strassburg. Pharm. Wochenbl. Württemberg* 1883; 23(49), 193.
- R. J.** Ueberfälle in Apotheken. *Pharm. Ztg.* 1883; 28(89), 717.
- Tagesgeschichte: Zum Fall Lienhard in Strassburg. *Pharm. Wochenbl. Württemberg* 1883; 23(45), 178.
- Th. S.** Ein Wort an die besitzenden Apotheker über den Nachtdienst. *Pharm. Ztg.* 1883; 28(96), 771.